

Nataliya Hado¹

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Ukraina

ORCID ID: 0000-0003-0665-573X

e-mail: natalia_gado@yahoo.com

Rosyjska propaganda religijna podczas wojny w Ukrainie: historia powstania i mechanizmy oddziaływania

ABSTRAKT

W artykule zarysowano główne cechy jednego z czterech filarów, na których opiera się rosyjska retoryka wojenna i przedwojenna, a jest nim komponent religijny. Ukazana została krótka chronologia powstania ideologii „rasizmu”, której udało się połączyć nie tylko główne cechy faszyzmu i nazizmu, ale także stworzyć nowych propagatorów wyróżniających tę ideologię w szczególności, w ideach kultywowanych poprzez religijną propagandę. Zwrócono uwagę na głównych ideologów rosyjskiej propagandy w sferze religijnej i szkodliwość ich działalności w czasie wojny w Ukrainie.

SŁOWA KLUCZOWE: propaganda religijna, „rasizm”, nazizm, faszyzm, sakralizacja wojny

Wprowadzenie

Kwestie religijne są jednym z czterech filarów, na których przez lata opiera się rosyjska propaganda przeciwko Ukrainie (pozostałe trzy to prześladowania rosyjskojęzycznych, konieczność ratunku Ukraińców przed nazistami i zniekształcenie obrazu tożsamości narodowej, w którym Ukraińcy i Rosjanie są jednym narodem). Szczególnie w czasie wojny rola i zagrożenia związane z propagandą religijną wzrastają, stając się narzędziem w wojnie informacyjnej. Podkreślić należy, że

„wojna bardzo łatwo wypracowuje specjalną formułę wykorzystania religii do celów militarnych, odwołanie się bowiem do spraw duchowych, do głębokich źródeł osobowości człowieka i jego relacji społecznych, ułatwia mobilizację obywateli i kierowanie potężną siłą agresji mas”².

¹ Data złożenia tekstu do Redakcji „MiS”: 21.10.2022.; data zatwierdzenia tekstu do druku: 23.11.2022 r.

² A. Zwoliński, *Wojna – wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003, s. 171.

Jak zauważa Andrzej Zwoliński w książce „Wojna – wybrane zagadnienia”, antychrześcijańskie, otwarcie wrogie wszystkiemu, co chrześcijańskie, ideologie często pasożytują na wierze chrześcijańskiej, aby wykorzystać autorytet Kościoła. Mussolini narysował na przykład znak równości między państwem faszystowskim i katolickim, w którym Kościołowi nadano rolę instrumentu, za pomocą którego machina ideologiczna chciała wpajać obywatelom takiego państwa „poprawne” idee i postawy. Hitlerowski faszyzm w Niemczech ze szczególnym zapałem walczył z Kościołem katolickim, ale bazując na chrześcijańskich poglądach, ogłosił Hitlera „nowym Chrystusem”, jego „Mein Kampf” „Ewangelią niemiecką”, a militarną agresję „świętą wojną”³.

Takie paralele można odnieść do rosyjskiej agresji na Ukrainę, z ideologicznym podłożem, do którego należy koncepcja „świętej wojny” i utożsamianie współczesnego „imperium rosyjskiego” z chrześcijaństwem, a raczej z koncepcją chrześcijaństwa promowaną przez „jednokanoniczny ortodoksyjny Kościół rosyjski”. Analizując zachowanie hierarchii Kościoła moskiewskiego i jego interakcję z władzami, można znaleźć podobieństwa do faszyzmu włoskiego i niemieckiego w opracowywaniu i wdrażaniu mechanizmów propagandy religijnej.

Jednak rosyjski „raszizm”⁴, jak naukowcy nazywają nowoczesną ideologię Rosji, połączył nie tylko główne cechy faszyzmu i nazizmu, ale także stworzył nowe ideologie, zwłaszcza w ideach kultywowanych przez propagandę religijną.

Raszizm ma wiele wspólnego z tymi ideologiami, które są już potępiane jako zbrodnicze – wiara w wyższość własnego narodu i wynikające z niej prawo do decydowania o losie innych, akcentowana antydemokracja, kult przywódcy, kult władzy, zaniebdanie praw człowieka i prawa międzynarodowego, odwoływanie się do heroicznej przeszłości, której chwała musi zostać przywrócona. „Ruski mir” apeluje do dawnego imperialnego projektu – „Pax Romana” i jednego z głównych rosyjskich mitów historycznych o Moskwie jako „Trzecim Rzymie”. Ważną rolę odgrywają w niej podstawy religijne, pojęcie sakralizacji wojny i misyjny charakter narodu rosyjskiego. Chociaż bliższy współczesnej ideologii rosyjskiej jest pod każdym względem nie imperializm rzymski, ale pojęcie „mesjanizmu stepowego”, używane przez Mongołów w XII wieku – szerzyli wiarę w boskość swojej misji, a upokorzenie zniewolonych narodów traktowali jako największą cnotę.

Za najwyższy etap rozwoju ideologia „raszizmu” uważa okres ZSRR, który dla jego twórców i wyznawców jest „ziemią obiecaną” przeszłości, na której chcą przeprowadzić ludziom (swoim i szeregowi „braterskich narodów”), ale w rzeczywistości to jest powrót cywilizacji do innego pojęcia „Pax Sovietica” – nie tak dawnego,

³ *Ibidem*, 171-172.

⁴ „Raszizm” (od Rosja, „Rasza” i „faszyzm”) lub rosyjski faszyzm jest terminem używanym do opisu ideologii politycznej i praktyki społecznej reżimu rosyjskiego końca XX i początku XXI wieku, zbudowanej na idei „specjalnej misji cywilizacyjnej” Rosjan, „starszości ludu braterskiego”, nietolerancji dla elementów kultury innych narodów; totalitaryzmie i imperiaлизmie w stylu sowieckim, wykorzystaniu rosyjskiego prawosławia jako doktryny moralnej, na geopolitycznych instrumentach wpływu (por. <https://kresy24.pl/w-wikipedii-oprocz-rosyjskiej-pojawilo-sie-haslo-faszyzm-rosyjski-roszyzm/>)

aby można było całkowicie zapomnieć o ideologii komunistycznej, ale wystarczająco odległego w czasie, aby przepisać historię na nowo, jak w Orwellowskim „1984”, i gloryfikować ten okres w przekazach dla nowych pokoleń. A polityka społeczna Rosji nieprzyjazna wobec jej narodu jedynie podsyca idee propagandowe poprzez rosnącą tęsknotę za Związkiem Radzieckim i pragnienie odrodzenia „dawnej chwały imperium”.

Nie tylko państwo, ale i Rosyjska Prawosławna Cerkiew (RPC) promowała i nadal promuje ideologię rasizmu. Zwłaszcza w Ukrainie, pomimo jawnej propagandowych interpretacji rosyjskiej agresji przez Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego w Ukrainie i licznych ujawnionych przypadków agenturalnej działalności po 24 lutego 2022 r., ślady sowieckiej propagandy można było odnotować nawet w publikacjach religijnych. Na przykład do dziś na stronie internetowej „Religia w Ukrainie”, której redakcja nazywa siebie bezwyznaniową, a nawet składa się z przedstawicieli wszystkich wyznań chrześcijańskich z tytułami akademickimi, znajduje się artykuł prawosławnego arcybiskupa UPC Oleksija Dobosha, w którym autor powtarza praktycznie wszystkie mity propagandowe i szerzy kłamstwa, nadawane przez RPC w czasie służby sowieckiemu rządowi⁵. Badając główne narracje autora, dochodzimy do wniosku, że materiał oparty jest na „klasykach gatunku” XX-wiecznej totalitarnej propagandy, a użyte klisze językowe to klasyczne stereotypy propagandy sowieckiej⁶.

Działania te to jeden z przykładów próby przepisania historii na nowo w sferze religijnej i zszargania autorytetu duchownych, którzy nie zgodzili się na współpracę z władzami sowieckimi. Propaganda antyukraińska w sferze religijnej, jak i w innych, zmierza do osłabienia dążeń niepodległościowych narodu ukraińskiego, kultywowania w Ukrainie idei, że „Rosjanie i Ukraińcy to jeden naród”, powołując się na wspólny chrzest Włodzimierza w Rosji, a jednocześnie na misję „Rosji jako starszego brata”. Wzajemnie wykluczające się wypowiedzi stały się centralnym elementem retoryki prorosyjskiego duchowieństwa.

Radziecka propaganda antyreligijna jako podstawa rasizmu

Rasizm jako ideologia posługuje się sprzecznymi koncepcjami, a religijny komponent propagandy rasizmu jest główną gwarancją łączenia nielogicznych twierdzeń. Odwołując się do chrześcijańskich korzeni, substytuując pojęcia i kultywując ideologię imperium potrzebną do uratowania człowieka prawosławnego, Kościół Rosyjski sprawił, że Rosjanie uwierzyli w mesjańską rolę Rosji w świecie, powołaną, by zachować „prawdziwe wartości” w obliczu ataku „moralnie zgniłego

⁵ Dobosh O., *Dijalnist mytropolity Andrija Szeptyckoho ta kerowanoi nym Ukrainskoi Hreko-Katolyckoi Cerkwy w 1939-1944 r.*, <https://www.religion.in.ua/main/history/16275-dijalnist-mitropolita-andriya-sheptickogo-ta-kervanoyi-nim-ukrayinskoyi-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr.html>

⁶ Hado N., *Slidy radianskoi propagandy w religijnych wydanniach*, <https://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/manipuliacia-propahanda/slidy-radyanskoyi-propahandy-u-relihiynykh-vydannyakh.html>

Zachodu”, prowadząc „walkę metafizyczną” ze złem (tak nazywa się wszystko, co nie mieści się w określonym paradygmacie). Jednocześnie wyznając kult przywódcy, upolitycznienie Kościoła, gloryfikację bezbożnego komunizmu, co jest sprzeczne z fundamentami chrześcijaństwa.

Sposób na zjednoczenie chrześcijaństwa i swojej ideologii wymyślili bolszewicy, którzy jednocześnie wprowadzili antyreligijną propagandę i kult ateizmu zaraz po przewrocie październikowym w 1917 roku. Oficjalnie potępili oni wówczas Boga i wykonali wyrok egzekucji, strzelając do nieba. Ale jednocześnie stworzyli własną quasi-religię z kultem przywódcy i komunistycznym rajem. Ideolog bolszewików A. Łunaczarski wynalazł metodologię stosowaną przez współczesny rasizm, wpłatając ideologię bolszewicką w teksty chrześcijańskie. Twierdził, że Jezus planował „zstąpić na chmurach na czele wielkich oddziałów swego rodzaju rewolucyjnej Czerwonej Armii Aniołów, która miała pomóc dokonać na ziemi przewrotu”⁷.

Od lat 20. XX wieku istniał Związek Ateistów, który w 1929 roku zmienił nazwę na „Związek Ateistów Wojowniczych”. Walka z religią i Kościołem stała się systemową i nieludzką od 15 maja 1932 r., kiedy ZSRR ogłosił początek „bezbożnego planu pięcioletniego”. Kampania antykościelna rozpoczęła się pod hasłem „Precz z obskurantyzmem!”, jej celem była edukacja robotników. Ostatecznie „oświecenie” przekształciło się w masowy terror, którego celem było całkowite zniszczenie organizacji religijnych. W ZSRR wydawano specjalnie stworzone do tego celu media, takie jak gazeta „Bezbożnik” i magazyn „Antireligionik”. Drugi Bezbożny Plan Pięcioletni przewidywał, że do 1 maja 1937 roku imię Boże powinno zostać zapomniane w całym ZSRR. Masowe operacje przeciwko duchowieństwu i wiernym osiągnęły apogeum podczas „czerwonego terroru” w latach 1937-1938, według J. Stalina i jego świty miało to zakończyć dwudziestoletnią walkę z „elementami społecznie wrogimi” i potencjalną „piątą kolumną” w ZSRR.

Rosyjska Prawosławna Cerkiew jako propagator sowieckiej propagandy religijnej

Jak się okazuje walka z hitlerowskimi Niemcami pokazała możliwość wykorzystania Kościoła w polityce zagranicznej. Dla ówczesnej propagandy sowieckiej, za pośrednictwem hierarchii kościelnej, ważne było przekazanie aliantom „prawdy” o wolności religijnej w ZSRR, a jednocześnie uczynienie Kościoła swoim narzędziem. „Kościół” poprzez swoje ówczesne kierownictwo już od 1927 r. prosił o współpracę i wykazywał do niej pełną gotowość. Metropolita Sergiusz opublikował „Deklarację”, w której ogłosił „radości państwa socjalistycznego radościami Kościoła”, deklarując pełną lojalność prawosławnych wobec państwa. Nie przyniosło to wówczas pożądanych

⁷ S. Pywowarow, *104 roky tomu bilshovikiy zvinuvatyky Boha w henocydi, sudyly ta rozstrilaly*, <https://babel.ua/texts/75347-104-roki-tomu-bilshoviki-zvinuvatili-boga-v-genocidi-sudili-ta-rozstrilyali-tak-propaganda-borolasya-z-cerkvoyu-ale-stvorila-svoyu-kvazireligiyu-z-kultom-vozhdy-ta-komunistichnim-rayem>.

rezultatów, a doprowadziło tylko do wewnętrznych podziałów w ramach Kościoła. Sowieccy przywódcy nadal realizowali „bezbożny plan pięcioletni”, dlatego większość hierarchów i księży znalazła się w Sołowkach, obozie dla szczególnie niebezpiecznych. W tym samym czasie, w 1930 roku metropolita Sergiusz powiedział zagranicznym dziennikarzom, że Kościół w Rosji nie jest prześladowany.

Właśnie dlatego współczesnej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej nie można uznać, jak twierdzą jej przedstawiciele, za odrodzoną po prześladowaniach, a jedynie za uformowaną na polecenie Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR. Nowo utworzona organizacja religijna Patriarchat Moskiewski została również przemianowana na Ruską Cerkiew Prawosławną zamiast tradycyjnej (rosyjskiej), podkreślając jej szowinistyczny charakter. Odtajnione sowieckie dokumenty z archiwów pokazują, że najpierw biskupi i księża byli pod stałą inwigilacją, a potem do służby w RPC wybierano tylko tych, którzy zostali przebadani pod kątem przydatności do pracy wywiadowczej. W ten sposób propaganda sowiecka zyskała kolejne narzędzia do rozpowszechniania swojej ideologii w Ukrainie.

Aneksja ziem zachodnioukraińskich po inwazji niemieckiej na Polskę w 1939 r. poszerzyła terytorium dla rosyjskiej propagandy, ale jednocześnie utrudniła to w sferze religijnej. Ukraiński Kościół Greckokatolicki (UKGC) nie zgodził się służyć systemowi sowieckiemu. UKGC był głęboko związany z narodem ukraińskim, na przestrzeni dziejów nieustannie przyczyniał się do rozwoju jego tożsamości narodowej, a jednocześnie był katolicki, czyli podzielał wszystkie dogmaty Kościoła katolickiego i podlegał Stolicy Apostolskiej jako Kościół obrządku wschodniego. To UKGC (a nie RPC) był prawnym następcą metropolii kijowskiej i cerkwi chrztu Włodzimierza ze względu na ciągłą hierarchiczną sukcesję od czasu jej powstania w X wieku. Sowiecka propaganda za pośrednictwem prasy zaatakowała całą historię i tradycję UKGC, a także ponawiano oskarżenia o nacjonalizm i organizację antysowieckiego ruchu sprzeciwu. W tym czasie szczególnie znany ze swoich antykatolickich artykułów był Yaroslav Galan, pracownik magazynu „Wolna Ukraina”. Potępiał on idee państwowości ukraińskiej, a także Kościoła greckokatolickiego, szukał „grzechów” ówczesnego papieża (najsłynniejszy pamflet „Pluję na papieża”), a możliwość podporządkowania się Watykanowi uważał niemal za zniewolenie dla osób prawosławnych.

Okrutne prześladowania UKGC nie przyniosły rezultatów potrzebnych władzom sowieckim, dlatego w 1945 r. powołano „Grupę Inicjatywną na rzecz Zjednoczenia Kościoła Greckokatolickiego z Cerkwią Prawosławną”, której prace Nikita Chruszczow osobiście raportował Józefowi Stalinowi. W marcu 1946 roku we Lwowie odbył się pseudosobór, ogłaszający likwidację Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego, przekazujący znaczną część jego majątku Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej oraz zmuszający wiernych i duchownych do wyrzeczenia się Kościoła. W rezultacie wszyscy hierarchowie UKGC i ponad 800 duchownych greckokatolickich (według Instytutu Historii Kościoła) w latach 1945-46 trafili do obozów koncentracyjnych z powodu odmowy współpracy z władzami, ale nadal służyli w podziemiu do 1989

roku. Ówczesny Patriarcha Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Aleksy I pobłogosławił pseudosoborowi – tak jak dziś jego następca, patriarcha Cyryl, błogosławi wszystkie zbrodnie na Ukrainie.

Propaganda świętej wojny jako legitymizacja agresji

Przykład działalności i retoryki patriarchy RPC Cyryla wyraźnie pokazuje mechanizm usprawiedliwiania istoty rosyjskiej agresji, który polega na wysuwaniu na pierwszy plan mitologii religijnej. Następnie te mitologie są transmitowane do mniejszej widowni – parafii.

Jednak RPC stworzył najpierw własny kanon wartości, zwany „wartościami tradycyjnymi” Rosji, którego w równym stopniu przestrzega Kościół i państwo rosyjskie. Łączy w sobie niekompatybilne i sprzeczne ze sobą pojęcia – spekulując na temat autorytetu wartości chrześcijańskich, wprowadzając ideologów kluczowych dla rosyjskiej agresji: nazywa wojnę „bratobójczą”, kiedy agresor sam popełnia i potępia grzech Kaina, nazywa agresora ofiarą, „terytorium kanoniczne”, na którym walczy państwo i wojsko, misjonarze wojskowi, którzy wieszają ikony na swoich czołgach, i duchowni wojskowi, którzy błogosławią wojnę, walkę „dobra i zła”, gdzie „dobro” zawsze pozostaje po stronie armii rosyjskiej, a zło po stronie wszystkiego, co ukraińskie.

Planowy i programowy charakter tej ideologii potwierdziła rosyjska propaganda w 2018 roku, ostrzegając przed konsekwencjami autokefalii Cerkwi Prawosławnej Ukrainy⁸ której dokonano w styczniu 2019 roku, kiedy to w siedzibie Patriarchatu Ekumenicznego Konstantynopola w Stambule podpisany został przez patriarchę ekumenicznego Bartłomieja tomos (akt o niezawisłości Cerkwi Prawosławnej Ukrainy). Propagandyści rosyjscy prezentowali te działania jako zagrażające i mogące wywołać wojnę religijną⁹.

Sakralny wymiar wojny rosyjskiej ma oprócz językowych aspektów, wymowne symbole religijne poprzez wprowadzenie do przestrzeni sakralnej rosyjskich bohaterów II wojny światowej, rosyjskich postaci historycznych i współczesnego „imperatora” Putina.

Ponieważ chrześcijaństwo zdecydowanie odrzuca wojnę jako sposób na rozwiązanie wszelkich problemów międzynarodowych, a RPC poprzez retorykę i sakralizację wojny w przestrzeni wizualnej zajmuje się religijną legitymizacją zbrodni wojennych i wzywa do „świętej wojny”, przybliża ją do koncepcji fundamentalizmu religijnego i daje podstawy do nazywania raczej „ortodoksyjnym Kalibanem”¹⁰.

⁸ 5 stycznia 2019 Patriarcha Bartłomiej podpisał Tomos o autokefalii zjednoczonej Cerkwi prawosławnej Ukrainy.

⁹ Bartuszcak J., „Religijna wojna”. *Rosyjska propaganda rozpaluje worozneczu* <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bratushchak/5bbcf3ee0e042/>.

¹⁰ Kraluk P. Ukraina i prawosławny taliban <https://www.radiosvoboda.org/a/27579562.html>.

Wnioski

Krótką analizę rosyjskiej propagandy religijnej w czasie wojny w Ukrainie oraz chronologia ideologii „raszizmu” wskazuje na występowanie w niej cech propagandy sowieckiej, nazistowskiej, faszystowskiej, cech fundamentalizmu religijnego, a nawet mongolskiego mesjanizmu stepowego. Posługiwanie się koncepcjami chrześcijańskimi w połączeniu z ideologią rasizmu pozwala stwierdzić, że wiara prawosławna stała się środkiem propagandy, a Rosyjska Prawosławna Cerkiew jej rzecznikiem i reprezentantem.

W sytuacji wojny na Ukrainie zwiększa się wpływ propagandy religijnej. Dlatego tak ważne są pogłębione badania nad genezą jej powstania i mechanizmami oddziaływania, zwłaszcza od 24 lutego 2022 roku.

Bibliografia

Zwoliński A., *Wojna – wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo: WAM, Kraków 2003.

Źródła internetowe

Bartuszczyk J., „Religijna wojna”. *Rosyjska propaganda rozpaluje worozneczu* <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bratushchak/5bbcf3ee0e042/> (20.04.2022)

Dobosh O., *Dijalnist mytropolyta Andrija Szeptyckoho ta kerowanoy nym Ukrainskoi Hreko-Katolyckoi Cerkwy w 1939-1944 r.*, <https://www.religion.in.ua/main/history/16275-dijalnist-mitropolita-andriya-sheptyckoho-ta-kerovanoy-nim-ukrayinskoyi-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr.html> (05.05.2022)

Hado N., *Slidy radianskoi propagandy w religijnych wydaniach*, <https://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/manipuliacia-propahanda/slidy-radianskoyi-propahandy-u-relihiynykh-vydannyakh.html> (08.05.2022)

Kraluk P., *Ukrainai prawoslawnyj taliban*, <https://www.radiosvoboda.org/a/27579562.html> (20.05.2022)

Pywowarow S., *104 roky tomu bilshovyky zwyuwatyky Boha w henocydi, sudyly ta rozstrilaly*, <https://babel.ua/texts/75347-104-roki-tomu-bilshoviki-zvinuvatili-boga-v-genocidi-sudili-ta-rozstrilyali-tak-propaganda-borolasya-z-cerkvoyu-ale-stvorila-svoyu-kvazireligiyu-z-kultom-vozhdy-ta-komunistichnim-rayem> (15.05.2022)

Russian Religious Propaganda During the War in Ukraine: its History and Mechanisms

Summary

The article outlines the main features of one of the four pillars on which Russian war and pre-war rhetoric are based i.e. religion. In the present work, a short chronology of the emergence of the ideology of „rashism” was shown, which managed to combine not only the main features of fascism and Nazism, but also to create new types of ideologues who distinguish this concept in particular, mainly within the ideas cultivated through religious propaganda. Attention was drawn to the main religious ideologues of Russian propaganda and the harmfulness of their actions during the war in Ukraine.

Keywords: religious propaganda, „rashism”, nazism, fascism, the sacralization of war